

Episcop Petru Pruteanu

**LITURGHIA
BAPTISMALĂ
BIZANTINĂ**

*istorie, teologie
și implicații pastorale*

**THEOSIS
2025**

CUPRINS

Abrevieri	9
Monografiile și volume colective citate frecvent	11
Prefață la ediția românească	13
Studiul liturghiei baptismale bizantine. Noi abordări și perspective	17

PARTEA ÎNTÂI

I. Preistoria liturghiei baptismale: o scurtă introducere	21
1. Terminologia baptismală în creștinism	21
2. Prefigurări și anticipări ale botezului creștin în Vechiul Testament și religiile păgâne antice	22
3. Botezul în scrierile Noului Testament	26
4. Sursele liturghiei baptismale în sec. II-VI	34
II. Evoluția liturghiei baptismale bizantine: principii, text și context	41
1. Perioadele de evoluție a liturghiei baptismale bizantine	41
2. Slujba Botezului și a riturilor adiacente în Eucologiile bizantine	45
III. Riturile liturgice pentru catehumeni	50
1. Catehumenatul în sec. I-V	51
2. Crezul baptismal	59
3. Catehumenatul în sec. V-VII	61
4. Categoriile de catehumeni în sec. VIII-XVII	65
5. Rugăciunea Bisericii pentru catehumeni	68
6. Implicații teologice	73
IV. Exorcismele baptismale	75
1. Ce sunt exorcismele și de ce este nevoie de ele?	75
2. Rugăciunile de exorcizare în ritul baptismal bizantin	80

3. Lepădările și mărturisirea credinței	85
4. Dezbrăcarea candidatului la botez	93

PARTEA A DOUA

V. Textul și rânduiala liturghiei baptismale bizantine	97
1. Binecuvântarea de început și Ectenia Mare	97
2. Rugăciunea preotului pentru sine însuși	102
VI. Rugăciunea de sfințire a apei baptismale	105
1. Primele mărturii despre sfințirea apei baptismale	105
2. Rânduiala sfințirii apei în ritual baptismal bizantin	108
3. Textul paralel al celor două rugăciuni de sfințire a apei baptismale	112
4. Structura și elementele rugăciunii B1	119
5. Structura și elementele rugăciunii B2	122
6. Premise pentru o rugăciune B3?	122
7. Concluzii	126
VII. Imersiunea baptismală și ungerile	128
1. Introducere	128
2. Evoluția istorică și teologică a ungerilor baptismale	130
3. Ungerea cu „untdelemnul bucuriei”	137
4. Întreita afundare și formula baptismală	146
5. Mirungerea (chrisma)	154
6. Împărtășirea nofiților și alte „rituri tranzitorii”	160
VIII. Riturile postbaptismale și încadrarea lor liturgică	165
1. Abluțiunea (ștergerea Sfântului Mir)	165
2. Tunderea postbaptismală	168
3. Sfârșitul slujbei Botezului	173
IX. Riturile de după naștere și legătura lor cu Botezul	175
1. Rugăciuni pentru femeia lăuză în prima zi după nașterea pruncului ei	176
2. Rugăciunea pentru femeia care a pierdut fără voie pruncul	182
3. „Îmbisericirea” la 40 de zile după naștere	184
X. Concluzii istorico-liturgice	186

PARTEA A TREIA

XI. Teologia baptilmală. Implicații interconfesionale	191
1. Teologia baptilmală în raport cu forma și conținutul ritului	191
2. Roadele duhovnicești ale Botezului	196
3. Recunoașterea „botezului eterodox”	199
XII. Doctrina păcatului originar și influențele ei	
asupra teologiei și practicii baptilmale	206
1. Teoria „păcatului originar”	208
2. Ecouri ale controverselor în Răsărit	216
3. Reflecții ortodoxe asupra textului de la Romani 5:12 și critica „păcatului originar”	219
4. Botezul și iertarea păcatelor	222
5. „Păcatul originar” în riturile baptilmale apusene	226
6. Consecințe practice ale teoriei „păcatului originar”	228
7. Concluzii	230

PARTEA A PATRA

XIII. Anexe: texte primare despre Botez	235
1. Iustin Martirul și Filosoful, Apologia I	235
2. Tradiția Apostolică	236
3. Faptele lui Iuda Thoma (Geamănul)	249
4. Faptele Sfintei Xantippa și ale Sfintei Polixenia	256
5. Istoria lui Ioan, fiul lui Zebedeu	257
6. Constituțiile Apostolice	260
7. Testamentul Domnului	267
8. Eucologiul egiptean al lui Serapion din Thmuis (†362)	278
9. Canoanele lui Ipolit/Hippolytus (sec. IV)	282
10. Cateheză patriarhală pentru candidații la Botez	286
11. Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului (†1429)	291
XIV. Diferite rugăciuni alternative	312
1. Rugăciune pentru femeia care a lepădat/pierdut [sarcina] și pentru copilul care nu [mai] trăiește	312
2. Altă rugăciune pentru femeia care leapădă [pruncul]	313

3. Încă o rugăciune pentru femeia care leapădă [pruncul]	314
4. Rugăciune când o femeie pierde pruncul	314
5. Rugăciune când femeia a pierdut pruncul, adică a avut avort spontan nedorit	315
6. Rugăciune care va însoți spovedania părinților ce au săvârșit avort, adică au consimțit la uciderea pruncului în pânțelele mamei	315

XV. Premise pastorale și misionare pentru cateheza baptismală .....

1. Ce NU este Botezul	317
2. Botezul ca oportunitate și Dar, nu ca obligație	318
3. Condițiile esențiale pentru Botez	320
4. Catehizarea: o necesitate, nu o opțiune	321
5. Ce înseamnă a fi credincios?	323
6. Părinții copilului și nașii de botez	324
7. Implicarea în viața Bisericii	327

PARTEA A CINCEA Molitifelnic baptismal

✠ Rânduiala care se face femeii lăuze, dacă aceasta are dureri după naștere	331
✠ Rugăciunile în a opta zi după naștere, care se citesc mamei și pruncului nou-născut	333
✠ Rugăciunile ce se citesc la biserică, la împlinirea a patruzeci de zile de la naștere	335
✠ Rugăciune când femeia a pierdut pruncul	338
✠ Rugăciune care va însoți spovedania părinților ce au săvârșit avort	339
✠ Rânduiala dinaintea Sfântului Botez	340
✠ Slujba Sfântului Botez	348
✠ În a opta zi după Botez sau în duminica ce urmează	360
✠ Rânduiala Sfântului Botez pe scurt	362
Index tematic	365
Abrevieri la Sfânta Scriptură	373
Bibliografie	375

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

Această lucrare reprezintă versiunea românească a disertației mele postdoctorale – *The Byzantine Baptismal Liturgy: History, Theology and Pastoral Concerns* – susținută la Universitatea Catolică din Portugalia în iulie 2024, sub coordonarea profesorului Isidro Pereira Lamelas, patrolog și liturgist la Centrul de Studii a Istoriei Religioase (CEHR) din Lisabona.

Pregătind această ediție românească, am păstrat titlul și terminologia originală a lucrării, depășind oarecum stereotipurile terminologice din spațiul teologic răsăritean. Astfel, am folosit frecvent expresia „liturghie baptismală” care, în cazul de față, nu se referă la Slujba Botezului unită cu Liturghia euharistică² (deși vom vorbi și despre aceasta), ci la slujba și riturile baptismale în general. De asemenea, am numit-o „bizantină”, pentru că am abordat doar liturghia baptismală din spațiul geografic și religios bizantin, admitând, în același timp, că o liturghie (baptismală și nu numai) poate fi perfect ortodoxă chiar dacă nu e bizantină.

Cu ani în urmă, după ce am editat *Tipicul explicat* (2003), *Liturghia Ortodoxă: istorie și actualitate* (2008 și 2013) și *Sfântul Maslu și Spovedania: istoria și actualitate* (2016 și 2024), mă gândeam să scriu o lucrare despre Botez, pe care mi-o închipuiam mai degrabă ca un manual de practică liturgică și un ghid catehetic și pastoral. Contactul cu Universitatea Catolică din Lisabona (între 2021-2024) mi-a oferit prilejul de a elabora o lucrare postdoctorală mai complexă, beneficiind de resursele bibliotecilor și de mediul științific occidental, realități care, din păcate, lipsesc în Răsărit. Mai mult decât atât, pe lângă teza prezentată în engleză la Lisabona, am pregătit și această ediție în limba română, cu unele adaptări și anexe, pe care le-am considerat necesare mediului teologic românesc.

---

² Doar pentru Liturghia euharistică („Dumnezeiasca Liturghie”) voi folosi majuscula, iar atunci când va fi vorba de sensul comun al termenului, utilizat pe larg în literatura de specialitate, cuvântul „liturghie” va fi scris cu minusculă, întrucât se referă la textele liturgice și formele de cult în general, nu la Dumnezeiasca Liturghie.

Este adevărat că numeroase lucrări academice au explorat deja diversele aspecte biblice, patristice și liturgice ale Sfântului Botez; iar din perspectivă ortodoxă, merită menționate în mod deosebit monografiile lui Almazov (Kazan, 1884) și Trempelas (Atena, 1950), care își fundamentează abordarea liturgică pe surse istorice și literare.

În ultimele decenii, interesul pentru riturile liturgice, în special cel bizantin, a crescut la nivel global. Cercetători contemporani, provenind din diverse medii confesionale și fără a fi neapărat creștini practicanți, au început să examineze mai atent toate aspectele liturghiei baptismale, inclusiv textele liturgice din diferite perioade istorice și regiuni.

Fără a avea pretenția unei originalități absolute, întrucât nu prea mai există surse liturgice inedite, am încercat totuși să aduc o contribuție originală, propunând:

a) o abordare modernă și sistematică a surselor istorice și liturgice cunoscute, completată de o analiză din perspectiva practicii liturgice și ecleziastice ortodoxe;

b) o analiză a influențelor altor rituri locale asupra tradiției baptismale bizantine;

c) relevanța riturilor străvechi și posibilitățile lor de adaptare și contextualizare;

d) o evaluare pastorală și misionară a textelor și riturilor baptismale contemporane, precum și posibilitatea revizuirii unor elemente ale liturghiei baptismale ortodoxe, în conformitate cu semnificațiile teologice și conceptele care s-au dezvoltat ulterior, inclusiv după generalizarea slujbei baptismale actuale.

e) urmărirea concordanței dintre „lex orandi” și „lex credendi” în cadrul liturghiei baptismale, chiar dacă, însuși principiul acestei concordanțe este discutabil.

Pe parcursul lucrării am ținut să evit limbajul scolastic, fără a cădea însă într-o atitudine refractară față de terminologia sau transliterarea latină, acolo unde aceasta, consacrată deja în uzul științific, permite o exprimare mai precisă și mai riguroasă a conceptelor abordate, fără a afecta în vreun fel integritatea dogmatică a învățaturii ortodoxe. De exemplu, termenul latin *sacramentum*, utilizat frecvent în această lucrare, nu este în opoziție cu noțiunea ortodoxă de misterion („taină”), ci poate fi înțeles, în anumite contexte liturgice sau teologice, ca un echivalent funcțional al acesteia. În accepțiunea sa originară, *sacramentum* desemna un

jurământ sacru (în dreptul roman), însă, prin Tertulian și alți autori creștini latini timpurii, a fost folosit pentru a traduce grecescul $\mu\upsilon\sigma\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$, cu sensul de realitate sfântă prin care harul divin se împărtășește omului³.

În tradiția greacă, un termen adiacent este $\epsilon\pi\omicron\upsilon\upsilon\gamma\acute{\iota}\alpha$ (ierurgie), utilizat de Pseudo-Dionisie Areopagitul cu referire la Botez și Euharistie (cf. PG 3, 392A; 437A), și tradus de Sf. Dumitru Stăniloae prin expresii precum „slujbă sfântă” sau „lucrare sfințitoare”, subliniind dimensiunea cultică, rituală, prin care taina se săvârșește în Biserică. În teologia scolastică tridentină, *sacramentum* a fost fixat într-un sens juridico-definitoriu, ca desemnând exclusiv „cele șapte Taine” (*sacramenta*), distincte de alte rituri sfințitoare, numite *sacramentalia* sau *ritūs*, traduse greșit prin „ierurgii”. În context ortodox, fără a prelua conotațiile scolastice ale termenului, putem folosi noțiunea de sacrament într-un sens liturgic-funcțional, corespunzător cu cel al ierurgiei, pentru a desemna actul vizibil prin care o taină (mysterion) se realizează în Biserică⁴.

Astfel, Botezul, de pildă, poate fi înțeles ca taină în plan teologic și duhovnicesc (ca unire cu Hristos și naștere din nou), dar și ca sacrament în plan liturgic, adică slujire sfințitoare săvârșită prin rânduiala cultică a Bisericii. Aceste dimensiuni nu se exclud, ci se întrepătrund, fiind expresii complementare ale aceleiași lucrări a harului dumnezeiesc.

Prin urmare, mi-am propus să combin rigoarea academică cu grija pastorală și să evit discutarea unor teorii sau ipoteze nefondate, lipsite de logică sau, în opinia mea, irelevante. Deși abordarea a fost strict academică, scopul lucrării este unul pastoral și educativ. Mi-am propus să introduc cititorul, în limitele unui număr relativ redus de pagini (având în vedere că pe acest subiect există mai multe lucrări ce depășesc 1.000 de pagini), în cele mai importante fundamente istorice și evenimente

---

³ Joseph DE GHELLINCK, Emile DE BACKER, *Pour l'histoire du mot „sacramentum”* (Hachette, 1924); E. JÜNGEL, K. RAHNER, *Was ist ein Sakrament? Vorstösse zur Verständigung* (Freiburg, 1971), 29-30.

⁴ Andrew LOUTH, „Late Patristic Developments in Sacramental Theology in the East: Fifth-Ninth Centuries,” în: *Oxford Handbook of Sacramental Theology* (2015), 172-174; Christiaan KAPPES, „A New Narrative for the Reception of Seven Sacraments into Orthodoxy: Peter Lombard’s Sentences in Nicholas Cabasilas and Symeon of Thessalonica and the Utilization of John Duns Scotus by the Holy Synaxis”, *Nova et vetera* 15.2 (2017), 468-471; Lizette LARSON-MILLER, *Sacramentality Renewed Contemporary Conversations in Sacramental Theology* (Liturgical Press, 2016), 3-21.

care au influențat liturghia baptismală bizantină, explorând totodată măsura în care ritul liturgic poate – sau chiar trebuie – să fie adaptat, având în vedere că astfel de adaptări au tot avut loc în epoca manuscriselor, dar au fost reduse semnificativ odată cu apariția edițiilor tipărite ale *Eucoologiului*.

Țin să mai precizez că lista bibliografică de la finalul lucrării include nu doar titlurile citate efectiv în notele de subsol, ci și o selecție de lucrări esențiale sau auxiliare, relevante pentru tema botezului creștin în general. Ele au fost consultate în etapa de cercetare și au contribuit, într-un mod direct sau indirect, la înțelegerea contextului teologic, istoric și liturgic al temei abordate.

Sper ca această lucrare să fie de mare folos nu doar preoților și studenților teologi, ci și tuturor creștinilor care își iau în serios Botezul și vor să pătrundă în tainele inițierii creștine. Pentru a facilita acest demers, nu m-am limitat la abordarea istorico-liturgică a temei, ci am publicat și o serie de anexe cu texte liturgice și patristice care au influențat liturghia baptismală bizantină, precum și însuși textul Slujbei Botezului cu rânduielele adiacente ale acesteia.

Vreau să mulțumesc tuturor celor care m-au ajutat la editarea, redactarea și corectarea acestei lucrări, precum și celor care m-au susținut moral și financiar la elaborarea și publicarea ei, atât în engleză, cât și în română. Bunul Dumnezeu să le răsplătească tuturor!

*Episcopul Petru Pruteanu
Săptămâna Luminată, 2025*

STUDIUL LITURGHIEI BAPTISMALE BIZANTINE. NOI ABORDĂRI ȘI PERSPECTIVE

Pentru teologia bizantină, unitatea sacramentelor de inițiere (Botezul, Mirungerea și Împărtășirea euharistică) și legătura dintre viața liturgică și cea ascetică au o importanță mult mai mare decât abordarea scolastică, unde se încearcă a se explica fiecare text și rit în parte, pornind de la concepte precum *forma, materia, realism vs symbolism etc.* Prin urmare, atunci când dorim să facem o cercetare asupra riturilor sacramentale ortodoxe, trebuie să ținem seama nu doar de textul actual al acestor slujbe, ci și de contextul foarte complex în care acestea s-au dezvoltat, reușind să rămână aproape neschimbate timp de un mileniu sau chiar mai mult.

Bineînțeles, pentru creștinii din Răsărit, fundamentele biblice și patristice contează nu mai puțin decât pentru un scolastic occidental, dar ortodocșii bizantini au o „frică ontologică” de a nu scăpa din vedere întregul, preocupându-se prea mult cu părțile. De aceea, teologia ortodoxă de multe ori pare mai puțin sistematică, dar aceasta nu înseamnă neapărat o necunoaștere a cercetării comparate și analitice, ci mai degrabă o reverență (uneori exagerată) atât față de sensurile mistice ale Botezului, cu textele și gesturile sacramentale prin care acestea se oficiază, cât și față de procesul de evoluție a liturghiei, care în multe privințe rămâne până astăzi neînțeles, iar logica cazuistică continuă să emită doar ipoteze.

În toate acestea, noi am încercat să ținem o cale de mijloc și, fără a face rabat de la acribia științifică în care Ortodoxia modernă îi datorează enorm de mult Occidentului, să avem totuși o abordare holistică asupra liturghiei baptismale și să evităm desfacerea firului în patru sau „flirtul” cu diferite ipoteze și teorii nedemonstrate sau, în principiu, nedemonstrabile.

Analizând liturghia bizantină a botezului și a riturilor adiacente după forma și conținutul expus în Eucologiul ortodox actual⁵, ne confruntăm cu o serie de probleme teologice și practice, cărora, uneori, li s-au dat explicații superficiale sau soluții unilaterale, pe alocuri contrare ideii pentru care un element liturgic sau altul a fost conceput inițial. Fără a uita de cercetările liturgice realizate de Panagiotis Trempeles (1886-1977)⁶, Miguel Arranz (1930-2008)⁷ sau alții⁸, am considerat necesar să fac o nouă abordare istorico-liturgică și textuală a fiecărui element, și chiar unele încercări de reconstrucție și îmbunătățire a textului liturgic în direcția revenirii la sensurile primare ale rugăciunilor și riturilor. Tendința de a specula pe marginea formei și a conținutului actual, fără o analiză a vechilor Eucologii, dar și a altor surse istorice anterioare primelor Eucologii păstrate, mi se pare deosebit de periculoasă și fără sorți de izbândă. Pe de altă parte, o abordare strict științifică, specifică mai ales erudiților laici, care nu au avut ocazia de a săvârși vreodată un Botez și nici de a-i vedea impactul pastoral, pare destul de abstractă și fără aplicabilitate practică.

Sperăm ca metodologia noastră, în care am încercat să echilibrăm și să conjugăm datele științifice cu trăirea și nevoile pastorale și misionare ale Bisericii Ortodoxe, să aducă lămuriri și soluții pentru diferitele probleme care apar în studierea și celebrarea liturghiei baptismale, dezvoltată și fixată într-un context istoric și geografic demult dispărut.

⁵ Avem în vedere edițiile oficiale tipărite în greacă (Εὐχολόγιον), slavonă (Требник/Потребник), română (Molitfelnic) și alte limbi din Răsărit și Apus. Ediția de referință a Eucologiului bizantin rămâne cea a lui Jacob GOAR, *Euchologhion sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum et cuilibet personae, statui, vel tempori congruus, juxta usum Orientalis Ecclesiae* (Paris, 1647; Venezia, 1730).

⁶ Panagiotis TREMPÉLAS, *Mikron Euchologion*, vol. I (Atena, 1950 și 1998).

⁷ Miguel ARRANZ, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain [SAEC]”, 10 vol., OCP 48-55 (1982-1989).

⁸ A se vedea studiul lui Kenneth W. STEVENSON, „The Byzantine Liturgy of Baptism”, *SL* 17.1-4 (1987), 176-190, față de care am avut mari așteptări, dar care nu reprezintă decât o scurtă introducere în subiect. Pe lângă acesta și multe altele menționate la bibliografie, pentru analiza textuală a liturghiei baptismale trebuie să menționăm și compilația liturgică a lui Byron D. STUHLMAN, *The Initiatory Process in the Byzantine Tradition. Texts in [English] Translation from Early Manuscripts of the Euchology and Typikon of the Hagia Sophia in Constantinople, with a brief commentary* (Gorgias Press, 2009).